

Mára jóformán osztatlan konszenzus alakult ki arról, hogy a Bodor Ádám regényeiben visszatérő *körzet* egy társadalmi-kulturális térség átpoétizált reprezentációja – úgy szólván a közép-kelet-európai kommunista diktatúrák „hegy- és vízrajza”, melyet a *Verhovina madarai*ban az utódállamok társadalmi viszonyainak „klímaváltozása” egészít

Berszán István 19

VÁLTOZATOK VAD- KELETI TÁGASSÁGRA.

Bodor Ádám harmadik

körzet-regényéről

ki. Hogy mindez a végeken, a határ közeli hegyvidéken jelenik meg, az egyfelől a kiszámíthatatlan és zord hatalomnak, másfelől a kulturális tér összetettségének az emblémájaként vált az értelmezés tárgyává.¹ Mégis felfelmerül egy érdekes kétérvényűség, melyet az író nyilatkozataihoz kapcsolva fontolgatnak a legkíváncsibb kritikusok: „Ahogy ő maga fogalmazta meg egyszer, prózájának fő inspirációs forrása a kelet-európai térség egzisztenciális képe, »kezdetleges erkölcsével, letargikus hangulatával«. Ez a táj ugyanakkor hihetetlenül ihlető, sugárzó, mondta; a kíméletlen brutalitás ágyaz meg itt a kegyelem pillanatainak, egyszóval maga a termékeny ambivalencia. Ezzel a tájjal találta meg a kapcsolatot Bodor Ádám írásművészete, s ezért nem volt szüksége arra, hogy konkrét társadalmi viszonyokról, történelmileg azonosítható politikai elnyomásról »szóljanak« a művei”².

Valójában megduplázott ambivalenciáról van szó: egyfelől egy térség letargikus hangulatú *képe* és egy hihetetlenül ihlető, sugárzó *táj* kerül átfedésbe, másfelől egy írásművészet és egy *hely*. A kapcsolatot Bodor Ádám mindkét esetben éppen ott találja meg, ahol egyértelműen megkülönböztetni szoktunk dolgokat: a látvány(*képe*)t a közvetlen érintettségünktől, a műv(észet)et pedig a reprezentált helytől. A hozzá fűző kapcsolat miatt zavarba ejtő *körzetet* ezúttal egy egészen más vidékeken edződött, kortárs ausztráliai filozófus hely- és táj kutatásai felől fogom megközelíteni.

Jeff Malpas alapműve³ inkább ontológiai, mint fenomenológiai olvasata a „világban-lét” heideggeri filozófiájának, melyet mindenekelőtt *hely*-világént gondol újra. Amellett érvel, hogy a dolgok, a szubjektum, illetve a másik csakis a mindent átfogó hely révén adott, melynek kutatása nem szűkíthető le arra, amit emberi jelenségekként azonosítunk. Magyarán nem tekinthetjük mindazt, ami helyenként, illetve helyeként történik, társadalmilag-kulturálisan konstruálnak, még akkor sem, ha a társadalmi hatások

mélyen beleíródnak a helyek „húsába”. Nem csak a fizikai földterületről van szó, hanem minden lehetséges életvilág konkrét tartalmainak *materiális lehetőségéről*,⁴ amely az emberi tapasztalatokon kívül minden egyéb megjelenőt is átfog.

20 Filozófiai vizsgálódásait Malpas egy, a táj és a hely kapcsolatának kutatására irányuló, általa szerkesztett tanulmánygyűjteményben⁵ is próbára tette. Bevezető tanulmányában⁶ az angol szóhasználatból kiindulva mutat rá arra a problémára, mely a 'táj' kettős jelentéséből adódik: a '*landscape*' egyszerre utal az olyan megjelenítésre, amilyen például egy festmény, és az általa megjelenített helyre.⁷ Így születhetett meg az elterjedt tájkonceptió, amely a világhoz való viszonyunknak egy reprezentációra, azaz elkülönülésre és távolsághoz tartozásra alapozott felfogását erősíti meg. A táj mint látvány ilyenformán egy nézői vagy *spektatoriális* attitűdhez kapcsolódik, illetve annak produktumaként elgondolt.⁸ Mivel eleve látványnak tekintjük, a táj egy tőlünk elkülönülő színtérként tűnik fel, melyhez alapvetően nézőként vagy pusztán megfigyelőként viszonyulunk, mintha csakis így lenne közünk ahhoz. Malpas szerint a látásnak ez a passzív modellje elhibázott, mivel mint minden más érzékelés, a látás is aktivitást feltételez. Amikor hallani szeretnénk valamit, hallótávolságon belülre kerülünk; ha tapintani is akarjuk, odalépünk és megérintjük; amit pedig ízlelünk, azt a szánkba vesszük és összerágjuk. Amikor nézünk, akkor is arra fordulunk, ahol látni akarunk valamit, vagy úgy fordítjuk azt, amit nézünk, hogy jobban lássuk. Az viszont igaz, hogy az érzékelésmódok közül a nézés kedvez leginkább az elkülönülésünknek, mivel a legnagyobb távolságot teszi lehetővé érzékelő és érzékelt között.

Malpas azzal érvel, hogy amennyiben a tájat pusztán látványként gondoljuk, a vele teremtett tényleges kapcsolat sok fontos módját hagyjuk figyelmen kívül. Még a tájképfestészet esetében is mindig többről van szó, mint egyszerűen vizuális kapcsolatról. „A tájkép a hely reprezentációja, és ilyenként a helyhez való viszonyulás re-reprezentációja, illetve a 'belehelyeződs' valamely módjának re-reprezentációja” is. „Amennyiben a táj-kép helykép is, a »nézésnek« is be kell lépnie arra a helyre”⁹.

Egy másik sajátossága az elterjedt tájkonceptiónak abból adódik, hogy a tájfestészet európai kibontakozása és vele a *Természet* egy idealizált fogalma történetileg a vidéki életmód urbanizált életformákkal felváltásához kapcsolódik. Így aztán a táj vizuális reprezentációjellege erősen kötődik egyfelől a tájkép árujellegéhez és a tájnak magának a turizmus révén kialakított iparához, másfelől pedig a földtulajdon új formáihoz, illetve annak olyan gazdasági kiaknázásához, mely a tulajdon nélküli osztályok kizsákmányolására, illetve a bennszülött lakosság kifosztására és elnyomására épült. Nem csoda, ha emiatt a tájfestészet kapcsán gyakran az ideológiai konstrukció kerül

előtérbe, amely a tájábrázolás vagy tájprodukciónak révén igyekszik megerősíteni bizonyos ott érvényesülő hatalmi viszonyokat. A kötet előszavában Malpas elismeréssel beszél W. J. T. Mitchell *Landscape and Power*¹⁰ című munkájáról, de vitába száll azzal a tendenciával, hogy a tájképfestészetet vagy bármilyen művet a politikai tartalmára vagy hatására korlátozunk. Még hogyha számolnunk is kell a táj politikai vonzataival, és bármilyen emberi tevékenység magán viseli azoknak a politikai, társadalmi kontextusoknak a jegyeit, amelyekhez tartozik, ez még nem ok arra, hogy a táj fogalmát, jelentőségét és a hozzá kapcsolódó gyakorlatokat mindenestől átpolitizáljuk.¹¹ Jóllehet a táj ideája Európában gyakran kapcsolódik a szubjektum környezettől elidegenedéséhez, és bizonyos tájak szerkezete elkülöníthetetlen az őket kialakító társadalmi és gazdasági formáktól, a táj egy olyan felfogása, amely a világhoz való reprezentációs vagy *spektatoriális* viszonyban gyökerezik, a táj tapasztalatának olyan lényeges dimenzióit fedi el, amelyeket még a reprezentáció, illetve vizuális kapcsolatteremtés is feltételez.

Minden látvány valamilyen bevonódással jár a helyet illetően, amelyre irányul. A tájkép mint művészet is ilyen odafordulásból és bevonódásból születik, és óhatatlanul ezek reprezentációja is, bár reprezentációként csak egy bizonyos nézetét nyújtja az eredeti, illetve eredendő bevonódásnak. Táj ugyanis mindig csak a hely hatása és befolyása révén adódik számunkra: nemcsak a hangok, illatok, érzések, látványok révén, amelyeket ott tapasztalunk, hanem a cselekvésünkre, illetve mások cselekvésére tett hatása révén is. Ezért a táj festészeti vagy narratív művészetében sem feledhetjük azokat a belépési, belehelyeződési módokat, amelyeket élénk tárnak, s amelyek mind önmagunkra, mind pedig a táj helyére nézve revelatív erővel bírnak.¹² Malpas ezt a következtetést vonja le: „Egy táj tapasztalata feltételezi, hogy aktívak legyünk benne, hiszen csak ezáltal képes hatni ránk és befolyásolni bennünket: a hely adottságain múlik, hogy mi lehetséges benne. A tájak megértése azoknak a cselekvésformáknak a megértését jelenti, amelyek révén feltűnnek, amelyeket kifejeznek, és amelyekhez hozzá is járulnak. [...] A művészi ábrázolás tulajdonképpen nem pusztán egy színtér vagy egy látvány reprezentációja, hanem annak valamilyen reprezentációja, ahogy a táj (és a hely) sajátos, minden esetben különböző befolyással és bevonódással hat az életre, illetve azokra az életmódokra, amelyek benne és a hozzá való viszonyukban alakulnak ki.”¹³

Ennek alapján Malpas ausztráliai tájai¹⁴ ugyanolyan közeliak Verhoviánához, mint akármelyik *Zangezúr hegység*.

2. Ahol rajtunk kívül is van hely

„A mérőlécek körül, ahol a kettes számú hőforrás vize gőzölögve a folyóba ömlik, és ahol nyaranta lomha fekete örvény kavargó, a jég vékony üveges kérge alatt, a hínár imbolygó fonalai között, mint a víz alatti ismeretlen világ üzenetei, már csillogó buborékok vándoroltak. Ébredezett a folyó, partján sárgulgattak a fűz vesszői is, a télvégi zord, fagyos hajnal után mintha már illatos szellő csordogált volna a Paltin lejtői felől, egy-egy váratlan fuvallat már a hegyen túli síkságok földszagából is hozott egy keveset. Valahol az oszladozó köd pamacsai között ott bujkált a nap, megpendültek az ereszek, a fagyott szürke földön csordogáló fekete erek csillogtak.”¹⁵

Aki ezt mondja, írja, nézi, lélegzi, járja, s közben a bőrén és belülről egyaránt érzi, tagadhatatlanul és visszavonhatatlanul szerelmes. És nem önmagába – Bodor *körzete* sohasem pusztán emberi vagy társadalmi tér. Olyan hely, ahol emberek vannak, de – éppen ezért – sohasem lehetnek csak emberek. Az immanens *szemlélet*, amely előbb Platón szférák feletti ideáit vezette vissza tudatunk kategóriarendszerére, majd egész gondolkodásunkat a nyelv közegére, végül pedig a diskurzusainkat is azok társadalom- és médiatörténeti kontextusaira, minden *mást és másholt* kulturális konstrukcióként vagy társadalmi és technikai médiumok produktumaként gondol. *Innen nézve* a természet is tájkép, ideológiai fogalom, nemzet-reprezentáció, áru, tulajdonforma, hatalmi viszony. Bodor Ádám történeteiben azonban az ember közvetlen közelében, vagy ugyanazon a *helyen* – a talpa alatt, az udvarán, a mérőlécek körül – ott van a *nem emberi*, amely önmagában is figyelemre méltó, akár lenyűgöző, akár elképesztő számunkra. A *Verhovina madarainak* írásművészete ugyanolyan mértékben érdekelt a vizek, tájak és az éghajlat történeteiben, mint az emberek dolgaiban. Ebben a *körzetben* rajtunk kívül is van hely.

Amit a kora tavaszi folyóról olvasunk, nem társadalmi jelenségek át-poétizált reprezentációja, nem is egy szituáció színrevitelének pusztá kelléke, hanem a hely, Jablonska Poljana egy fontos történése, amely önmagában is „intellektuális élmény”,¹⁶ s ennél fogva ugyanolyan értékű része a cselekménynek, mint Anatol Korkodus brigadéros pályafutása vagy Adam viselt dolgai. Észrevenni az első vándorló buborékokat a folyó vizét helyileg felmelegítő hőforrás torkolatánál több, mint leolvasni a mérőlécekről a szintállást. Olyan érdeklődést igényel, amely nemcsak adatszerző funkciót lát el, amit egy technikai eszköz is betölthetne. Itt a találkozás is fontos egy különös helyvel, a „víz alatti, ismeretlen világgal”. A buborék-üzenet – megfejtett értelmével is – ilyen odafordulásra adott válasz, ami nemcsak azt jelenti, hogy valaki szubjektíve üzenetként értelmezi a buborékokat, hanem hogy az

odafordulás maga ennek a tájnak a történésévé válik: *itt* figyel valaki a buborékok üzenetére. Folyó nélkül éppúgy lehetetlen, ami történik, mint a parton álló odafordulása nélkül. A folyópart most nem pusztá hely, hanem valaki itteni *helyzete*, aki most szintén nem elkülönült identitás, hanem a táj része – nem pusztá ittlétében, hanem az *itt* minden *ott*-tól elkülönülő tapasztalatában, s ezáltal tájjá válásában. 23

Többről van szó a jelenség artikulációjánál. Hely és helyzet kölcsönösen vagy együtt válnak történetté, annak felfedezésévé, hogy a különböző összetételű, hőmérsékletű, hozamú, irányú és sebességű vizek keveredésének titkos folyásrajzai és hatásai évszakonként is változnak. Vajon miért a lomha fekete örvény kavargása nyáron és miért a csillogó buborékok vándorlása tavasszal? Az olvasó számára ez olyan talány, mint Anatol Korkodus számára a feltűnő idegenek küldetése. De a kérdést nem kívülről teszi fel valaki (sem Adam, sem az olvasó), hanem abban a tájban és annak impulzusai folytán, s ennyiben nem is a tájnak feltett, hanem inkább a folyóba nézővel megtörténő kérdés.

Bodor Ádám sohasem beszél arról, hogy a szereplői mit gondolnak vagy éreznek, csak arról, hogy mit tesznek, mit mondanak ki, hol vannak, és mi történik ott velük.¹⁷ Ugyanez érvényes a folyóra. Csak a vándorló buborékokat látjuk az átlátszóvá vékonyodott jégen át, mint Adam, aki a parton áll, s neki meg nekünk kell megfejtenünk az üzenetet. Nem tudom, Adamnak sikerült-e a nyári lomha, fekete örvényt is megértenie, de az, hogy a kora tavaszi folyó jege a hóforrás torkolatánál vékony üveges kéreggé válik, szorosan összefügg azzal, hogy a hínár imbolygó fonalai közt csillogó buborékok vándorolnak. A vastagabb jég, amelyet rendszerint hó is takar, télen nem engedi át a fényt, és a vízi növények nem tudnak fotoszintetizálni alatta, ezért oxigén sem szabadul fel. De a kivékonyodó, áttetszővé váló jégen már áthatol a fény, s a hínárok *ébredezni kezdenek*: a buboréküzenet az újra beinduló fotoszintézisükről szól.

Lám, ha a partról mi is *így* nézünk át a jég kivékonyult kristályüvegén, a folyó Eronim Mox szakácskönyvéhez fogható talányos történeteket kínál. A hínárok sodrásban lejtett tánca, a buborékvonulás és a csillogásritmus a háromlábú Militzenta feltűnéséhez fogható: egyfelől mindannyian gyanúsán kitaláltaknak látszanak, másfelől viszont ott vannak a *vizek bizonyosságai*.

A fény növekvő hozama újabb hóforrásként ömlik a befagyott merderbe, s túlradása nyomán a parton is új, bokros fűztörténetek kezdődnek. Verhovina itt zajló meséjében a víz, a fény és a barkafakadás *folyamatai* továbbbi torkolatok mentén kanyarognak tova: emitt a Paltin lejtőiről *csordogáló* szellő, amott egy-egy, még távolabbról érkező váratlan *fuvallat*, illatfoszlányok, ködpamacok és erek csatlakoznak az eseményfolyóhoz. Ugyanígy

érkeznek, tűnnek el vagy térnek vissza Verhovina madarai is, akár az elűzött és a tájra újra szemet vető rozsdafarkúakra, akár a javítóból fogadott „süvölvényekre” gondolunk.

Egy helynek mindig van éghajlata, s Bodornál ennek menete
24 és szeszélyei szerint tájékozódunk az idő hullámverésében. Verhovina ráadásul olyan hely, ahol az idő múlásának várása akár életformává is válhat. *Adam* számára olyankor, amikor nem sok teendője akad, *Ádám* számára pedig írás közben. Mi pedig olvasás révén fordulunk meg az őket olyannyira lekötő tájakon.

Nem egyszerűen arról van szó, hogy a táj újra determináló *miliővé* válik, miközben a pozitivisták homályos *fajfoglalma* felé „csordogálunk” reflektálatlanul, hanem inkább arról, hogy a társadalom, kultúra vagy technológia sem válhat helyet determináló miliővé. Többre megyünk, ha az ilyen beállítódás helyett inkább annak eredünk nyomába, hogy miként csatlakozik a tájhoz, aki itt lakik, vagy errefelé veszi az útját, vagy hogyan keveredik, ártódik bele a hely történetébe, akiről egy-egy fejezet akár a címét is kaphatja. Hiszen az elbeszélő és az is, akinek olykor átadja a szót (olyanformán, mint mikor Anatol Korkodus megkéri nevelt fiát, hogy ezt és ezt mondja el Edmund Pochoriles fogadósnak), mindent, ami a regényben történik, egy átfogó helyhez tartozóként, annak sajátosságaiként érzedel. Gyakran kezdődik azzal valamely esemény, szokás vagy norma leírása, hogy „errefelé...”. A szereplők is – Jablonska Poljana legrégebbi lakója, Klara Burszen, a vízfelügyeleti brigád brigadéros, Anatol Korkodus, Lorenz Fabritius kiugrott lelkész, Nika Karanika, a cinege démon, Augustinék, a telep lakatosai vagy a cipőket áruló tatárok stb. – úgy tartoznak hozzá ehhez a helyhez, mint az őshonos borzok, az ide telepített rókák, a szederbor, lebbencsleves vagy a hőforrások nehéz szagú gőzei, a Boursin tanya, a meddőhányó, a Czervensky rév, a néma erdő és a jégbefagyott vízimalom.

A fejezetek pedig (mindaz, ami *itt* történik), ennek a helynek a jellegzetes személyneveit viselik cím gyanánt. Verhovina ugyanolyan felismerhető sajátosságokként hordozza ezeknek az embereknek a neveit, mint a helyneveket, illetve magukat a helyeket: a Paltin lejtőit, a Medwaya csúcsait, a Jablonka völgyét, Velky Lukanart vagy a Talpasok utcáját. És ez nem csupán kompozíció vagy stílus kérdése, Bodornál a regény a szó legeredetibb értelmében *helytörténet*. A táj itt nem pusztá színtér, ahol valami megtörténik, még csak nem is főszereplő, hanem a történet maga: ez az, ami történik.

3. Telep és terep

Akik nem a fűrésztelepen dolgoznak, azoknak Jablonska Poljanán ilyen feladatkörök jutnak: vízfelügyelő brigadéros vagy valamelyik segéde, akit hol hivatali mindenesnek, hol hátramozdítónak nevez az elbeszélő; továbbá 25 fogadós, bodegás, pogácsasütő, boltos, csendbiztos, jövőbe látó varrónő, a beteggondozó ápolója, aki egyben borbély is, mint régen; vagy gátőr, utász, a készenléti osztag tagja, kintin-alkalmazott, a (volt) kommunális istálló állatgondozója, ex-lelkész. A többiek saját háztájuk gazdái vagy ideiglenes segédek a felsoroltak mellett, mint a javítóból érkező fiatalok. Jól megkülönböztethető egyéni figurák, akik olykor pengét törnek a másik hátgerincébe, egyik pillanatról a másikra szó szerint elfoglalják a másik helyét a házban, láncfűrésszel darabokra aprítják riválisukat, és nem egyszer el is árulják egymást, de itteniekként mégis határozottan közösségként különülnek el. Ehhez tartozókként ismerik fel őket a környék piacain vagy a városban – nemcsak a termálvízben mosott ruháik szaga miatt, hanem arról is, *ami-lyenek*. A javítóból érkező Januszky – aki az itteniek számára elfogadhatatlanul 'bossz'-nak szólítja Anatol Korkodust, s akit a be nem illeszkedése miatt egy nem létező nyelv tettetésével vádolnak, amikor kérésükre tényleg magyarul olvas fel Burszen kisasszonynak – így könyörög, mikor kiutasítják Jablonska Poljanaról: „Kérlek, csak azt az egyet ne. Még ma összeszedem magam. Ígérem, mátol megpróbálok olyan lenni, *mint ti*.” (Kiemelés tőlem – B.I.)¹⁸ Mert azok az elképesztő, „a városi ember számára jóformán megmagyarázhatatlan”¹⁹ viselkedésmódok is, amelyekkel itt találkozunk, ugyanennek a sajátos közösségnek az ismérvei.

A telep Bodor regényében ugyanolyan tájtörténet, mint a folyót néző Adamé. Jablonska Poljana a Medwaya ormai és a Paltin lejtői alatti hőforrásoknál van: beletartozik ebbe a tájba. Akik idejönnek, termálvizet és kavicsot vesznek, vagy a táj befektetési lehetőségeit igyekeznek kikémelni. Az itteniek minden októberben a vizek ünnepét ünneplik, a telep legfontosabb hatósági megbízottja sokáig a vízfelügyeleti brigadéros, s a település közepén, a régi zsinagógában közmosoda, illetve közfürdő működik. Nyilatkozataiban Bodor „kezdetleges erkölcsöknek” nevezi a viselkedésnek, beleártódásnak, kapcsolatteremtésnek azokat a sokszor „etikátlan” módjait, amelyek a teleptörténet folyamán üledtek le, illetve itt alakulnak valamilyenné. A 'kezdetleges' azt jelenti, hogy közel áll a vad állapotokhoz, illetve erőteljesen lokális. Nem a civilizált világ vagy egy urbánus társadalom körülményei és normái szabnak itt rendet, hanem a helybeli viszonyok és hiedelmek, melyek épp azért érdekesek, mert itteni gyakorlatokon alapulnak.

A Jablonska Poljanára megérkezés ugyanúgy egy ismeretlen világ felfedezése, mint amikor a folyó jégablakán át észrevesszük a vándorló buborékokat.

A telepen, ahol már csak pár tucat ember él, nagyon feltűnnek az idegenek. Mégis hozzájuk képest, illetve az ő szemükkel látjuk először az ittenieket és a helyet: minket is ugyanúgy meglep minden, mint a többi ideérkezőt, s bizonytalanul próbálunk tájékozódni a velünk történőkben. Itt aztán nyilvánvaló, hogy megérkezni egy helyre mindenekelőtt azt jelenti, hogy ki vagyunk téve a hely ránk tett hatásainak és befolyásának, melyek ugyanúgy hozzátartoznak a hely általunk történő *reprezentációjához*, mint a mi belépésünk oda, ottani helyzetünk vagy a helyhez való viszonyunk. A regényben is így válik *re-prezentált* tájjá a telep.

Vangyelukkal megérkezünk, és bejárjuk a telepet az állomástól a Boursin tanyáig, a hóforrásokig és a jégbe fagyott vízimalomig. Jablonska Poljana zegzugaival együtt fedezzük fel az itteni „erkölcsöket”, melyek Bodor írói nyilatkozata szerint is mindig összhangban vannak a hellyel, illetve a hangulatával.²⁰ Azt is mondhatnánk, hogy ugyanúgy hozzátartoznak Verhovinához, mint a hóforrások és a telep házai. Érdemes megvizsgálnunk, mit jelent az „imbolygó ködök, kéniszagú melegforrások, elhagyott tárnák és meddőhányók” „végtelen szabadságának”²¹ ez a helyhez kötöttsége. A „szabadság” mindenekelőtt abban van, hogy itt szinte bármi megtörténhet – többszörösen is a társadalmi, közigazgatási rendszerek hézagaiban vagyunk. Az első hézag akkor támadt, amikor a középkor óta ezer éven át fennálló Czervensky-birtokot a gazdái egyik napról a másikra elhagyták és elmenekültek. A helyén maradt úrban néhány évtized alatt kibontakozó ipari és szociális „forradalom”²² hirtelen félbeszakadása okozta a második hézagot, melyet most „alkotmány” gyanánt Eronim Mox titokzatos meséket is tartalmazó szakácskönyve, hatóság gyanánt az egyszemélyes vízfelügyeleti brigád, infrastruktúra gyanánt pedig a közmosoda, hévíz- és kavics-biznisz, fogadó, egy-két bodega, vegyesbolt, betegápoló, utázház, kantine és állomáscsökevény nem tud kitölteni. Az intézményes előreláthatóság annyira minimális, hogy már a vonat sem menetrend, hanem megérzés szerint érkezik. Ezt a fantom-telep jelleget hangsúlyozzák az olyan mesés történetek, mint a lapátkerekétől az ereszéig jégbe fagyott vízimalom, mely télen-nyáron jégburkában marad, s ennél fogva – praktikus szempontokból teljesen érthetően – a telep hűtőszekrénye is egyszerűs mind.

A strukturális hézagok és az előreláthatóság ebből adódó hiánya miatt itt minden a gyakorlati tájékozódás napi, sőt pillanatnyi szintjén dől el. A kezdetleges erkölcsi állapotok, úgy látszik, fokozott erkölcsi érzéket, sőt tehetőséget igényelnek.²³ Az elzárt végeken megtelepedőknek a hézagok rendkívül veszélyes szabadságában kell boldogulniuk, úgyhogy ennyiben egyáltalán nem megalapozatlan ötlet idehozni a javító zárt, intézeti mechanizmusaiban erkölcsileg még inkább eltompuló vadócait. Itt úgyszólván mindenki vadóc, csakhogy olyanok, akinek sikerült a hézagokban *megtelepedni*. Ez a titka a

Bodor-féle tájnak, ahol „szegénység és lepusztultság uralkodik”,²⁴ s amely mégis ihlető és sugárzó. Nemcsak a kiterjedt hegyoldalak és vonulatok vadonjában képez apró foltot a telep, hanem a hiány, illetve többszörös hézagok tágasságában is. Bodor Ádám írásművészete szemet vetett erre a tájra, és a kapcsolatot ebben a *vadkeleti tágasságban* találta meg vele. 27

Mi történik, amikor az egykori javító, aki pár éve ugyanazzal a vicinálissal érkezett egy ugyanolyan zúzmarás hajnalon, mint Vangyeluk, „átvesz” egy most érkezőt a telepen? Az előbbi kezdettől fogva úgy viselkedik, mint egy megszelídített, de valójában mindig csak félig szelíd állat új gazdája, az utóbbi pedig egyszerre engedelmeskedve és dacolva, kénytelen-kelletlen követi a terelő instrukciókat, míg egy következő szökéssel le nem rázhatja azokat. A nyolckilós hiúz- és macskakeverék, akit gazdája Charlotte-ról Tatjánára keresztel át, amikor felnövekedve kiütkeznek rajta a hiúzvonások, s aki többször is megszökik, vagy akit megszőktetnek a gazdájától, ennek a természetnek a prototípusa. Mintha a bojtos fül és csíkos farok helyett (de mégis annak megfelelően) sárga-fekete sörtehaját viselő Vangyeluk és Tatjana kölcsönös szimpátiája is ezt erősítené, mikor a nem ismerkedő fajta hiúzivadék azonnal a „sárga szőrű” érkezőhöz dörgölőzik, Vangyeluk pedig minden alkut kizáróan jelenti be igényét, hogy ettől kezdve ő legyen Tatjana gazdája, majd pedig titokban magával is viszi.

A szökésre készülő, de az új helyen még az őt átvevőkre utalt vadóc és megbízott bekísérője tágas erkölcsi térben találkoznak. Adam nem az a tekintély, akinek az autoritását éppen gyakorolja, de az ő nevében neki kell érvényt szereznie ennek az autoritásnak. A javító iskolából a megegyezettnél egy nappal korábban érkező Vangyelukot a menetrend nélkül közlekedő hajnali vonatnál mégis várja valaki – hamar kiderül, hogy nem annyira színtiszta vendégszeretetből, hanem leginkább azért, nehogy az érkező egymagában ödöngjön majd a telepen, hanem annak rendje-módja szerint mielőbb jelentkezzék új gyámjánál, majd pedig a karanténban töltött hetek után következzenek a próbaidő kisebb-nagyobb megbízatai.

Ennek a világnak tehát van rendje, még akkor is, ha Anatol Korkodus nem sokra megy a javítóból érkező „megtévedt fiatalokkal”, vagyis kevesen tudnak megtelepedni itt közülük. Vangyeluk az első pillanattól kezdve léptenyomon szembetalálkozik itteni, számára többnyire a magyarázatok után is érthetetlen szabályokkal. Jablonska Poljana számára olyan, mint egy ismeretlen víz alatti (vagy *vízfelügyeleti*) világ. A második hozzá intézett mondat az, hogy „Térj magadhoz”, s ettől kezdve lépésről lépésre vezetik, illetve irányítják minden mozdulatát, olykor konkrét testi impulzusok révén: „[m]egragadtam finoman Daniel Vangyalukot a könyökénél és a bejárathoz kísértem”.²⁵

A felügyelet végett azonban a *gazdának* is folyton figyelnie kell a rábízottra. Van, amikor már a szándék rezdülését is elkapja, vagy megelőzi annak mocnását. Ahogy Tatjánát bezárja a szerszámos fészerbe, nehogy rávesse magát a tengeri malacokra, Vangyelukot kint hagyja a bodega előtt, hogy ele-
28 jét vegye közléről tett hatásának. Erre Verhovinán külön kifejezést használnak, amit az idegen még kontextusban sem ért: „Nem akartam, hogy Irina Nyegrutz megéreze a szagod.” – magyarázza Adam, de Vangyeluk a hosszú utazás közben szerzett vonatszágára gondol, melyre ennyi az eligazító válasz: „Semmiféle vonatszagról nem beszéltem.”²⁶

Amikor a gazdának nem sikerül a szándék megelőzése vagy megfejtése, akkor kísérletképpen engedi megmutatkozni ezt a szándékot. Vangyeluk

„a Pissky hídon megállt, lebámult a parti jégtakaró között némán, feketén osonó Jablonkára. Álltam mögötte, vártam kíváncsian, mire készül. De végül csak beleköpött.

Ekkor elővettem legszárazabb hangomat: Meg ne lássam még egyszer. Köpj bárhova, csak a vízbe ne. De legjobb, ha lenyeled.”²⁷

Ebből nemcsak arra következtethetünk, hogy Verhovinán a folyó még ivóvíz. A szigorú tiltásban ott hat a vizek iránti, külön naptári ünnepet is jelentő tisztelet, melyről Vangyeluknak ugyanúgy nem lehet még fogalma, mint az olvasónak, aki egyelőre szintén nem ismeri ki magát Jablonska Poljánán. Sohasem csak az befolyásol bennünket, amit egy helyből felfogunk, hanem – gyakran sokkal inkább – az is, ami (még) felfoghatatlan benne, vagy nem illik a róla körvonalazódó képünkbe.

Úgy tűnhet, hogy a telep vadságában nincs helye nemesebb érzéseknek. De csak addig, amíg idegenségét a félvad állapotok irodalmi reprezentációjaként szemléljük, s nem fedezzük fel benne az erkölcsi tér tágasságát. Az Anatol Korkodus meggyilkolása előtti éjszaka valaki megnyírja a kommunális istálló szamarait. A hír hallatán Anatol Korkodus „helyeslően bólogatott. Igen, meglehet, mondta, ez a gyász, a fájdalom jele, ilyesmire bármikor számítani lehet. Valakinek, egy szeretett lénynek az elvesztése visz rá ilyen cselekedetekre mély érzésű embereket. Valakit elsíratlak.”²⁸ Nemcsak a gyászoló mély fájdalma utal arra, hogy a „kezdetleges erkölcsök” egyáltalán nem érzéketlenséget jelentenek, hanem az a figyelem is, ahogy valaki épp a megnyilvánulás különös módjában képes teljes intenzitásban érzékelni ezt a részvétet. Adam, aki úgy hagyja kint a mezítlábas Vangyelukot a bodega előtt, mint gazda a kutyáját, ugyancsak finoman ráérez a szeretet különleges megnyilvánulására, amikor meghallja, hogy a javítóból kiengedett fiú cipőjébe indulás előtt beleszartak. Vangyeluk maga is meghazudtolja vadócságát azzal, hogy megértéssel nyugtázta a kis Zsanett gesztusát: „Szegényt bosszantotta,

hogy kiengednek.” – magyarázza Adamnak. De még ez is érzéketlenségnek hat ahhoz a felismeréshez vagy megérzéshez képest, amellyel Adam korigálja Vangyeluk értelmezését. „Ez komoly? Attól még felhúzhattad volna. Ha nem tudnád, szerencsét hoz. Téged valaki nagyon szeret. (...) Még találkozhattok. Gondod legyen rá, hogy valamivel viszonzod.”²⁹

29

A próbaidő közben futni engedett vagy éppenséggel kuponokkal feltarisznyált süvölvényeket Anatol Korkodus voltaképpen a javítóból szabadítja ki, mint madarakat a kalitkából. Ennek felismeréséhez azonban ugyanúgy meg kell tanulnunk tájékozódni a vadkeleti telepen, mint a víz alatti, ismeretlen világban annak, aki meg akarja fejteni a folyóban vándorló tavaszi buborékok üzenetét. Egy hely vagy táj pusztá látványként, illetve reprezentációként megítélése a vele teremthető többi kapcsolatlétezés elvesztésével jár. Bodor írásművészete viszont azáltal találja meg a kapcsolatot a vadkelettel, hogy az elbeszélő megpróbál olyanná lenni, mint az itteniek. A *Sinistra* elbeszélője Andrej Bodor, a Verhovinái Adam – valaki, akinek sikerül helybelivé válnia, miközben „egy kicsit” maga a szerző is. A körzet ennek az *egybetorkollásnak* a helyeként sokkal izgalmasabb táj, mint egy társadalmi-kulturális térség *spektatoriális* látteleteként.

Új Forrás 2015/8 – Berszán István: Válaszok vadkeleti tájasságra.
Bodor Ádám harmadik közzétételéről

4. Fejezetcím-madarak

Verhovina madarai egy helyhez tartoznak: nem csak a madaraké Verhovina, hanem a madarak is Verhovinái. Aki odaadja a Czervenskyeknek ezt a helyet, az a Czervenskyeket is odaadja a helynek. Mit jelent ez a kölcsönös birtokba vétel hely és odaérkezők között, ha Bodor Ádáma és az olvasókra is alkalmazzuk? Amennyiben Malpas érvei megbízhatók, a regényben nemcsak egy látványt, valaminek a reprezentációját találjuk, hanem „egy helyet, amely magába foglalja a művész saját helyzetét is abban a tájban vagy viszonyulását ahhoz”,³⁰ illetve az ott kialakuló életformákat. Emberek és madarak érkeznek Jablonska Poljanára, és megpróbálnak megtelepedni. Kinek sikerül, kinek nem, illetve kinek hogy sikerül. De ha a madarak elköltöznek a vidékről, az nem csak jelzés, hogy valakik szemet vetettek a tájra, hanem olyan változás, mint a Czervenskyek elmenekülése: ettől kezdve valami hiányozni fog a tájból, ami hozzátartozott. Vagy ha visszatérnek a rozsfarkúak, akkor nemcsak újra szemet vetnek a tájra, hanem fészket is raknak ott, belakják, megtöltik hangokkal, tőlük lesz elevenné a (különben) Néma erdő. A territórium hatalmi körzet, de a hatalom birtokbavétel vagy lakozás is: ahogy a vadak újra és újra megjelölik területeiket, a verhovinaiak is jelenlétükkel teszik „birtokukat” bizonyossággá. Aki nem tudja belakni a tájat, az nem lehet a gazdája, mert nem lesz *verhovinaivá*, még akkor sem, ha megveszi a vidéket.

A háromlábú Militzenta, aki a hely Néma erdőben lakó szellemeként valószínűleg még pogány kori emlék, minden bizonnyal a legelső itt megtelepedők közül való. Verhovina védőszentjévé változása pedig a körzet első metamorfózisához kapcsolódik. A Czervenskyek az ő megbízásából (és 30 egyben tőle) veszik gondjaikba, vagyis birtokba „Verhovinának ezt a kies csücskét”. Mind a hévizek felfakadásán ámuló első telepeselek, mind az ezer évig gazdálkodó Czervenskyek belealakultak a tájba, illetve alakították azt. A középkor óta a hőforrások kristályfüggönyeihez Verhovinán a vizek októberi ünnepe is elválaszthatatlanul hozzátartozik, Militzenta mohos kőszobra ott áll Jablonska Poljana közepén, és a Néma erdő páfrányosa most is megkülönböztetett hely. Ott van a tornácos Czervensky udvarház, a Czervensky-rév és a Czervensky vízimalom, a települést összekötő Talpasok utcája, valamint a hagyomány folytonosságát őrző könyv, Eronim Mox mesés szakácskönyvének receptjei és történetei, melyek a szemfüles verhovinai olvasónak kusza élethelyzetekben nyújtanak eligazítást. Az elhagyott tárnák és meddőhányók pedig a táj ipari méretű kiaknázásának emlékei és tájsebei.

És akik itt valaha megszálltak vagy megtelepedtek, azok is valamilyen életükben vagy életformáikban hordozzák a táj és a hely befolyását, s ami velük történik, az Verhovina madarainak sorsaként történik velük: „Jablonska Poljanát a Paltinsky rét hőforrásai övezik, a vizük amellelt, hogy meleg, kotlós, gombaízű, kicsit sós és erősen kénes. A gőzfátylak éjjel-nappal a rét fölött lebegnek, az émelyítő barnás pára, hacsak valami bősészaki szél el nem ragadja, elborítja a völgyet, megüli az udvarokat, beszívároga a házakba, az éléskamrákba, a ruhásszekrényekbe és a fiókok legmélyére is. Más levegő itt nincs, minket a Paltinsky rét levegője éltet, a termálforrások vizében fürdünk, szagos hévizekben mossuk a ruháinkat. Éjjelente a gázok beszívárognak az agyunkba, megszállják álmainkat, hogy hajnaltájt jelenések emlékével ébredünk. De megszoktuk, sorsunkat senkiével el nem cserélnénk.”³¹

Néhány évtizedre Anatol Korkodusra is rábízattak Jablonska Poljana vizei, ami az őt megbízó távoli hatóságok befolyásán túl ennek a tájnak a belakásában és őt alakító befolyásában vált élet-, illetve tájtörténetté. Attól kezdve, hogy segédjével beköltözött a helybeliek által babonásan elkerült Czervensky udvarházba, és kiszögezte a kapura a *Vízfelügyeleti brigád* feliratot, egész addig, míg egy hajnalban ismeretlenek jöttek érte, és reggel holtan találták meg a Czervensky-ház udvarán egy szekérben, Anatol Korkodus a Verhovinai „madárvonulás” egy korszakát (*re*)*prezentálja*, de nemcsak spektatoriális látványként, hanem életmódjának legsajátabb részleteivel, melyeket nem elég történelmi kontextusba illeszteni ahhoz, hogy Eronim Mox szakácskönyvének receptjeihez és történeteihez hasonlóan *világítani* kezdjenek, vagy mint Verhovina hőforrásokkal tarkított „kies csücske”, *ihletővé* és *sugárzóvá* váljanak. A szükséges többlet Bodor Ádám írásművészete, mely

megtalálta a kapcsolatot a tájjal, s a lepusztult, elsovadt, szálnalmas telepen figyelemreméltó történeket fedez fel.

Azt mondhatná valaki, hogy Bodor inkább *kitalálja* ezeket a történeket, amelyek érthetően megváltoztatják a vigasztalan hely látványát, ám ugyanúgy, mint Anatol Korkodus verhovinai napjainak 31 esetében, itt is felmerül a táj művészi belakásának és művész(ete)t alakító befolyásának élet-, illetve tájtörténete. Attól kezdve ugyanis, hogy Bodor Ádám szemet vetett erre a tájra, elkezdődött a körzet egy metamorfózis: ami korábban ideológiai (pl. transzszilvanista) eszmék reprezentációja vagy a totalitárius hatalom működésének látletele volt, a *Sinistra körzetben*, *Az érsek látogatásában* és a *Verhovina madaraiban* olyan vadkeletté változott, amelynek utólagos felfedezése az egykor ismeretlen vadnyugat őslakóinak és új telepeseinek tapasztalatához fogható, jól-lehet az itteniek másféle tapasztalatok.

Anatol Korkodus utolsó két hete a lét *madárvonulásának* egy sűrű története, melynek kapcsolatai az előzményekkel és utána követőkkel Eronim Mox szakácskönyvéhez hasonlóan válnak talányossá: sohasem biztosan tudhatóvá, de megérezhetővé igen. Erkölcsi tágasságunk – nemcsak Verhovinán – ebben az eldöntetlenségben nyílik meg, mely minden tagadhatatlan determináció ellenére a prezentált világba ártódásunk egyedi történeteiben dől el. A metamorfózis során a hely befolyása és a helyre gyakorolt befolyás ugyanúgy torkollnak egybe, ahogy a Czervenskyek elhagyott házába betörő szél keltette legendabeli kristály és porcelándidergés keveredik el a legheftőbb hangokkal: „Azóta én is az egykori Czervensky házban lakom, és éjjelente, amikor néha Anatol Korkodus bösz horkolása elcsitul, a Czervensky-féle didergő porcelánok hangját hallom bolyongani a falak között.”³² A születésük pillanatától a végüket váró tengerimalacok remegése, mely görcsös vacogásként rezonál erre a sugárzó, de eredetileg ugyancsak félelemből fakadó csilingelésre, minden váratlanul érkező és váratlanul távozó, *madársorsú* verhovinai tapasztalata, s egyben, ahogy Malpas mondaná, a heideggeri világban lété is, melyet a hely és az abba beleártódók kapcsolata tesz konkrétá.

A Vizek ünnepén Anatol Korkodus távoli megbízóival szokott együtt vacsorázni Edmund Pochoriles fogadóházában. Most, hogy egyre több jel tanúsága szerint valakik el akarják úzni őt innen, és azzal fenyegetik, hogy amennyiben nem hajlandó, akkor ők teszik el láb alól, minden reménye abban van, hogy a feletteseivel elfogyasztott szokásos ünnepi vacsorán tisztázza a helyzetét, és ettől kezdve helyreállnak a dolgok. A vacsora étrendje, amelyen a készítés módja is megjelenik, csupa helyi specialitás: „tejszínes vadkömény leves csurgatott galuskával, majd kakukkfűves aludtejben pácolt, roston sült pisztráng,

petrezselymes burgonyával és fokhagymamártással, valamint kapros-ordás rántott palacsinta vörösfonya-öntettel. És Ed Pochoriles, aki konyháján maga főz a vendégeinek, ne feledje zsályafüves tökmagolajjal öntözgetni az izzó paraszat, hogy füstje illatos mázzal vonja be a piruló halat.”³³

32 Nem véletlen, hogy a Czervenskyek öröksége egy szakácskönyv, és az sem, hogy a Verhovina madaraiban több kidolgozott receptet olvasunk. Mindkettőben talányos történetekkel váltakoznak a helyi étek elkészítési módjai. Úgy látszik, az evés és olvasás a kölcsönös beleértődés módjai a hely és lakója vagy a táj és látogatója között. A hozzávalók meglelése, felismerése, kifogása, elejtése, az étel helyi szokások szerinti elkészítésmódja, az ízlelés és a táplálék transzszubsztanciája ugyanolyan, rejtélyekkel tűzdelt *metabolizmus*, mint a talányos történetekben szemfüles olvasóként talált eligazítás az élet kusza helyzeteiben. Magyarán sem enni, sem irodalmat „fogyasztani” nem lehet *spektatoriálisan* – mindkettő gyakorlati bevonódással jár. Ízleléssel és ettől kezdve a minket is bevonó történet ritmusára hangolódással lépünk be az ízek, illatok, hangulatok, tapasztalatok világába.

Az Edmund Pochorilesnél megrendelt vacsora étrendje rendkívül sűrű elbeszélés: egy egész táj és a benne kialakított életformák foglalata. A fő menü a hegyi vizek nemes halfajtája. Előtte vadkőményből készült leves, mely az állattartást idéző tejszínnel, és a természetett növények megőrléséből készült galuskával egészül ízletes, errefelé gyakori fogássá. Utána következhet a vörösfonyás palacsinta, mely ugyanúgy megidézi és feltételezi a gyűjtögetést, akár a verhovinai éléskamrák vadkőménykészlete. Mindez ahhoz fogható számbavétele a tájnak, mint mikor Anatol Korkodus alkonyi körútján bejárja a hőforrásokat, a meddőhányót és lejegyzí az állásokat a Jablonkába állított mérőlecekről.

Adam, Edmund Pochoriles, Klara Burszen, Aliwanka, Nika Karanika, Hanku, Delfina, Duhovnik, Balwinder, Roswitha, Brigitta Konuvalov és Zsedu Baba ugyancsak ennek a helynek a részévé válnak hosszabb-rövidebb ittlétük idején: Anatol Korkodus „örököseként”, a receptek mestereként, Jablonska Poljana legrégebbi lakójaként és élő krónikájaként, a vizek titkainak olvasójaként, cinege démonként, a kommunális istálló olykor „gyászszertartást” is végző gondozójaként, a burkus medvék módjára hibernáló gátörökként, kancsal spicliként, a vigécektől kuponokon vásárolt házi csecsebecseként vagy a helybeli fogadónak nevet adó két cefreként – ők Verhovina legjellegzetesebb madarai, akik belakják a tájat, s ennél fogva *itteniek*.

5. Apokalipszis ízlés szerint

A Monor Gledinből és még távolabbról érkező intendánsok, egészségügyi prokurátorok, előőrsök és végrehajtók nem tartoznak a felsoroltak közé, egyedül Gusty kerül be a fejezetcím-madarak sorába, mint akit Anatol Korkodus iránti

fokozott érdeklődése a kék kristályú forrás „örökös lakójává” tesz. A „vendégeknek”, akik között régi ismerős is akad, *más az ízlésük*: a Vizek ünnepén helyileg szokásos pisztráng helyett berbécstokányt rendelnek, a velük tartó Kodrin intendánsnak, Anatol Korkodus egykori felettesének pedig a ruháján is meglátszik az ízlésváltozás: „Egyikük Kodrin intendáns komiszárnak nézett ki, de most nem a szokásos papos, fekete egyenruháját viselte, hanem zsemleszínű utcai ruhát, és hegyes orrú sötétbarna lakkcipőt, ahogy még soha nem láttuk.”³⁴

Az *ízlésváltozás* a hellyel való kapcsolat megváltozása is: ezúttal nem újabb madarak érkezéséről van szó, hanem olyan „ismeretlen tettesekről”, akik elúzik innen a madarakat, de ők nem válnak itteniekké: nem az itt élőkhöz jönnek, nem is a helyükbe, és nem is a tájaikért. Bodor Ádám talán az utolsó, aki hozzájuk és értük jött vadkeleti tájaira. Akik mostanában vetettek szemet a vidékre, azok messziről, legfeljebb fényképeken, topográfiai térképeken, de leginkább látványos számokban nézik mindazt, ami őket itt érdekli. Az erdőkitermelő vagy üdülőközpontot tervező „patrónusok” már nem adják hozzá magukat a tájhoz, amit kiaknázni szeretnének, mert őket nem érdekli a hely, csak a kilátásban lévő profit. Nem is értik, mi értelme van állandóan bejárni egy tájat, évtizedeken át feljegyezni, ami itt történik, úgyszólván összeköltözni, és mindennapi élettársi kapcsolatban élni egy hellyel:

„Éltetek itt eleget. Meséld csak el, mi az, hogy brigád, mi itt ez az egész. Főleg azt, hogy mi a csudával foglalkoztok itt? De értelmesen. A két fülemmel szeretném hallani.

VízzeL. Volt egy idő, amikor madarakkal is.

VízzeL. No, még ilyet. Ezt nem gondoltam volna. Eddig úgy tudtam, folyik, csorog az magától is. Megfájdul a fejem, görcsölni kezd az agyam, ha ilyesmit hallok. Mert tudd meg, haszontalan dolog, a kutyát sem érdekli. A madarakkal pedig tudtommal az a helyzet, hogy a végén mindig elrepülnek. No, nem baj, most majd abbahagyjátok.”³⁵

Ha összevetjük ezt a helyolvasatot az ébredező folyóról szóló „feljegyzéssel”, nyilvánvaló az *ízlésbeli* összeegyeztethetlenség. Vajon ez a fordulat csak egy újabb belakása a tájnak, vagy arról van szó, hogy a puszta „szemet vetés”, vagyis amikor megfelelő távolságból a táj minden forrása lappangó pénzforrásnak *látszik* (pl. „fekszik némi pénz az erdőben is, vagy ki tudja, esetleg valamelyik katlanunkat bérbe adnánk rakétasilónak”³⁶), akkor a táj mint hely és ember szimbiózisa már nem birtokba vétetik, hanem pusztulásra ítélt. A regény nem dönti el, hogy végrehajtható-e az ítélet, végnapokról szól, melyek akkor következnek el, amikor többé nem arra kívánunk berendezkedni,

hogya a hely túléljen bennünket, hanem megpróbálunk mi túlélni tájakat és helyeket. Amíg a hely ellenáll – elnyeli a terepet kiaknázni akarók küldöttét, s az elűzött madarak kezdenek visszatérni – még vannak változatok a végnapokra: nem tudni, hogy a hely nyel-e el bennünket visszaéléseink miatt, vagy mi nyeljük el azt a gazdasági haszon létünk végső (vagy egyetlen) elvévé emelésével. Annyi bizonyos, hogy az egész bolygóra ugyanaz áll, mint Verhovinára: az itteniek vagy elmennek (más bolygókra), vagy kipusztulnak, vagy *visszatérnek* a lakozás valamilyen módon helyhez kötődő életformáihoz.

Túl lehet-e élni a végnapokat? Lehetséges-e olyan tér, amelyben elnyelhetjük a helyet, ahol élünk? Némelyek űrkolóniákban reménykednek, de még ha sikerülne is, a földi életnek véget vetünk vele – ez az egyik változat. A másik az, hogy a kietlenné tett hellyel együtt pusztulunk el. A harmadik, hogy a táj túlél bennünket. A közép-kelet-európai *körzet* egy vándormadara már 1992 februárjában a következőket jegyezte fel naplójában egy egész órás berlini áramszünet margójára: „Otthon éreztem magam. Az eset nem dülhatott fel egy keletről érkezőt. Tettem tehát a dolgom, s nem is vettem észre, amikor újra rendbe jött minden. Másnap azonban megtudtam, hogy a berliniek katasztrófaként élték át az incidenst. Az újságok, a rádió és a televízió gyászhangulatot öltöttek és megteltek »front«-riportokkal. Megállapítást nyert, hogy a Második Világháború óta a város lakossága még nem került ilyen drámai helyzetbe. Sötét előrejelzések hangoztak el, kormányválságról beszéltek. Egy elkeseredett anya egész sereg újságírórt rémített meg azzal, hogy ha nem jutott volna eszébe előre elkészíteni óvodáskorú csemetéjének az ötórás uzsonnát, akkor a szegény ivadék étlen pusztul, mert a konyha villannyal működő felszerelése (gyümölcsprés, szeletelő, mixer stb.) teljesen megbénult. Első látásra nevetségesnek tűnhet ez az egész láрма, valójában azonban az apokalipszis egy lehetséges formájára figyelmeztet. Egy olyan kényelemtípus felé tartunk, amely elkábítja az életösztönt. Alkalmazkodási készségünket elveszítve, sérülékenyen és mind kifinomultabb segédeszközökkel körülvéve, nem lesz szükségünk nagy csapásokra az eltűnésünkhöz. A veszély áttetsző formát ölt, s a halál előreláthatatlanul szól közbe valami apró kis baleset következtében, egy kis ritmuszavar miatt a rutinkényelem rendszerében.”³⁷

Az olyan életmód, mely megvéd a helyekkel és tájakkal való közvetlen szembesüléstől, képtelenné tesz a legelemibb alkalmazkodásra is. Senkinek nem jut eszébe, hogy áram nélkül is meg lehet teremteni a túlélés feltételeit, bár mindenki tudja, hogy történeti bizonyítékunk van rá. Ha a kultúrát, politikát, gazdaságot és technológiát tesszük meg a táj helyévé, *ahol* azok történeti képződményeiként *szemléljük* a vidéket, ahelyett, hogy a kultúrát, politikát, gazdaságot igazítanánk a helyhez, amelynek történetéhez tartoznak, ugyanilyen „abszurd következményekkel” számolhatunk. Azoknak, akik

mindvégig megőrzik józanságukat, Pleșu szerint a „klasszikus apokaliptikus látványos színrevitele” helyett „Isten humorát kell csodálniuk a végnapok általános kimúlásban”.³⁸

Bodor Ádám *vadkeleti körzetét* ez a fenséges, apokaliptikus humor különbözteti meg mind a vadnyugati romantikától, mind az érintetlen táj kortárs kultuszától. A látszat ellenére ugyanis az a tájféltő rajongás, mely az ember és a hely kapcsolatát megint csak kizáró, elérhetetlen vidékek varázsáról zeng dicshimnuszokat (persze leginkább képernyőkön és a magazinok színes természetfotóin), a *spektatoriális* elkülönülés egy másik elterjedt formája. Ez akkor derül ki, ha beáll egy áramszünet, lemerül az akksi, vagy véget ér a műút, s ezzel a természetben barangolás is gyászosan megszakad. Hogyha viszont ehelyett kapcsolatokat keressük a tájjal, még a legvadabb tájjal is, ez nem tévesztendő össze azzal, hogy a táj emberi konstrukció lenne, egyfajta kulturális vagy társadalmi artefaktum, és hogy a találkozásban az emberé lenne a meghatározó szerep.³⁹ Bodor Ádám regényei egy vadkeletről szólnak, ahol a kezdetleges erkölcsökhöz igazodó, s ugyanakkor a monstrozus hatalmi vagy üzleti gépezet, illetve a félig civilizált, kusza állapotok kiszolgáltatottjaiként mély szegénységben élők mégis belakják a tájat, és mikor meghalnak, másoknak adják át azt. Ennek a tájnak a végnapjaiig szól a krónika talányos történetekben, helyi receptekben és az *időjárásról*⁴⁰ szóló feljegyzésekben. Ránk maradt mesés szakácskönyvet tartunk a kezünkben egy helyről, *ahol még éltek* az emberek: „Eronim Mox, miután megismertetett a madártej, kiváltképp a tetején úszkáló habfelhőcskék készítésének a módjával, történetében, ki tudja miért, azoktól az időkről is említést tesz, amikor már nem lesz ember a földön. Hogy ezek a felhők akkor is ugyanúgy fognak rohanni az égen, mintha valaki lennől csodálná őket. Hogy akkor meg minek, arról egy szó nem esik.”⁴¹

Új Forrás 2015/8 – Berszán István: Válaszok a vadkeleti tágaságra.
Bodor Ádám harmadik körzet-regényéről

¹ Scheibner Tamás és Vaderna Gábor (szerk.). *Tapasztalatsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról*. Budapest, L'Harmattan, 2005. Pozsvai Györgyi: *Bodor Ádám*. Pozsony, Kalligram 1998.; Bányaí Éva: *Terek és határok. Térképzetek Bodor Ádám prózájában*. Casa Cărții de Știință RHT Kiadó, Kolozsvár, 2012.

² Angyalosi Gergely. A körzet metamorfózisa. *Élet és Irodalom* 2011/50.

³ Jeff Malpas. *Place and Experience: A Philosophical Topography*. Cambridge University Press, 1999.

⁴ *I. m.*: 15.

⁵ Jeff Malpas (ed.). *The Place of Landscape. Concepts, Contexts, Studies*. Massachusetts Insti-

tute of Technology, Cambridge, Massachusetts, London, 2011.

⁶ Jeff Malpas: *Place and the Problem of Landscape* = *I. m.*: 3-26.

⁷ *I. m.*: 5.

⁸ Vö: "To some extent, this »problem of landscape« is expressed in a common conception of landscape according to which landscape is the product of an essentially "representational" construal of our relation to the world that always involves separation and detachment." a *I. m.*: 6. Az angol nyelvű idézetek a továbbiakban is saját fordításban kerülnek a főszövegbe, kivéve, ahol jelzem a fordítót.

⁹ "Landscape is a representation of place, and as such, it is the re-presentation of a relatedness to place, a re-presentation of a mode of »emplacement.«"; "if every landscape is a place-scape, then so is every "view" an entry into place". *I.m.*: 7.

¹⁰ W. J. T. Mitchell. *Landscape and Power*. University of Chicago Press, Chicago 1994; 2nd ed., 2002.

¹¹ Vö. Malpas. *I.m.*: 9.

¹² Lásd még Theodore R. Schatzki. *Landscapes as Temporalspatial Phenomena* = Jeff Malpas (ed.). *The Place of Landscape. Concepts, Contexts, Studies*. Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Massachusetts, London, 2011. 65 – 90.

¹³ "To experience a landscape is to be active within it, since it is by means of such activity that landscape affects and influences us—the nature of the place determines what is possible within that place. Understanding landscapes means understanding the forms of action out of which they arise, to which they give expression, and to which they may also contribute. (...) In fact, what is properly represented in the artistic representing of landscape is a not a mere representing of a scene or mere "view," but rather a representing of the particular influence and involvement—different in each case—of the landscape (and of the place) in the life and modes of life that arise within and in relation to it." *I.m.* 14.

¹⁴ Tanulmányában Malpas a következő műre hivatkozik: John Glover. *Mount Wellington and Hobart Town from Kangaroo Point*, 1834. Vázonra festett olajkép. Tasmanian Museum and Art Gallery and National Gallery of Australia.

¹⁵ Bodor Ádám. *Verhovina madarai*. Magvető, Budapest, 2011. 20.

¹⁶ Bodor Ádám idézett kifejezése egy kolozsvári író-olvasó találkozáson a hegyekre vonatkozott.

¹⁷ „Én nem látok bele mások lelkébe, akkor sem, ha én találok ki őket, de nem is akarok. Nem szívesen vájkálok mások gondolataiban, ezzel megtiszttelem hőseimet is.” Jánosy Lajos interjúja Bodor Ádámmal. *Bodor Ádám: Semmit nem látok előre*, <http://www.litera.hu/hirek/bodor-adam-semmit-nem-latok-elore> (letöltés ideje: 2015. március 6.)

¹⁸ Bodor Ádám: *I.m.*: 117.

¹⁹ Angyalosi Gergely: *I.m.*:

²⁰ „Semmit nem látok előre, azt hiszem, nem is

túl jó dolog mindent előre tudni. Nekem elég egy hely, egy táj hangulata, egy valamelyest rendhagyó morális környezet, ahol esetleg történni fog valami. Valami, ami művészi értékét tekintve jobbára csak az írás során alakul ki, amikor megjelennek azok a színek, szagok, süvöltő szelek, amire titokban számított. Vagy nem jelennek meg. Ilyenkor jobb valami mással foglalkozni, például körül lehet nézni a piacokon.” Jánosy Lajos interjúja Bodor Ádámmal. *Bodor Ádám: Semmit nem látok előre*, <http://www.litera.hu/hirek/bodor-adam-semmit-nem-latok-elore> (letöltés ideje: 2015. március 6.)

²¹ Bodor Ádám: *I.m.*: 6.

²² Ennek emlékei az elhagyott tárnák, meddőhányók vagy legalábbis egy részük és az olyan létesítmények, mint a kommunális istálló és a kátrin.

²³ Andrei Plesu szerint az erkölcsi tehetség ahhoz kell, hogy olyan „semleges princípiumokat”, mint például a bátorság vagy bőkezűség, konkrét helyzetekben gyakoroljuk (vagy ne gyakoroljuk). Vö.: Andrei Plesu: *Minima moralia* = Uő.: *A madarak nyelve*. Ford. Horváth Andor. Jelenkor, Pécs, 2000, 5–90. Különösen 38–55.

²⁴ Angyalosi Gergely: *I.m.*

²⁵ Bodor Ádám: *I.m.*: 10.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.: 9.

²⁸ Uo.: 143.

²⁹ Uo.: 11.

³⁰ "a place that itself encompasses the artist's own situation in, or in relation to, that landscape", Jeff Malpas. *I.m.*: 5.

³¹ Bodor Ádám. *I.m.*: 238.

³² Uo.: 67.

³³ Uo.: 63–64.

³⁴ Uo.: 91.

³⁵ Uo.: 82.

³⁶ Uo. 83.

³⁷ Andrei Pleșu. *Note, stări, zile. 1968 – 2009*. Humanitas, București, 2010. 126 –127. Saját fordítás.

³⁸ Uo.

³⁹ Vö.: Malpas. *I.m.*: 16–17.

⁴⁰ Erről bővebben lásd Berszán István: Feljegyzések az időjárásról. Bodor Ádám: *Verhovina madarai*. Magvető, Budapest, 2011. = *Pannonhalmi Szemle*, 2012/1. 91–102.

⁴¹ Bodor Ádám. *I.m.*: 250–251.